

МАСОВА ЛІТЕРАТУРА В ОЦІНЦІ ПИСЬМЕННИКІВ «ЛАНКИ» — МАРС

У статті йдеться про два вектори трактування поняття «масова література» письменниками «Ланки» — МАРС. В. Підмогильний розглядав її як твори розважального характеру, а Б. Антоненко-Давидович надавав терміну соціологічного наповнення. Наголошується, що провідні письменники об'єднання демонструють послідовне відмежування від засобів, характерних для масової літератури як комерційного проекту і для панівних на той час мистецьких практик, аж до періоду ідеологічного тиску.

Ключові слова: масова література, розважальна література, комерційна література, «Ланка» — МАРС.

В статті розглядаються два вектора трактування поняття «масовая литература» писателями «Ланки (Звено)» — МАРС. В. Підмогильний розглядав її як произведения развлекательного характера, а Б. Антоненко-Давидович наделял термин социологическим наполнением. Подчеркивается, что ведущие писатели объединения демонстрируют последовательное отмежевание от методов, характерных для массовой литературы как коммерческого проекта и для господствующей в то время художественной практики вплоть до периода идеологического давления.

Ключевые слова: массовая литература, развлекательная литература, коммерческая литература, «Ланка (Звено)» — МАРС.

The article deals with two vectors of «mass literature» concept interpretation by the writers of «Lanka (Group)» — MARS. V. Pidmohilny treated it as works of entertaining character while B. Antonenko-Davidovich provided the term with sociological filling. It is emphasized that the leading writers of the group demonstrated consistent isolation from the methods typical for mass literature as a commercial project and for prevailing in that time artistic practice up to the period of ideological pressure.

Key words: Mass literature, entertaining literature, commercial project, «Lanka (Group)» — MARS.

У сьогочасній історії української літератури «Ланці»-МАРСУ відводять небагато рядків, обмежуючись переважно датами заснування, реорганізації, ліквідації та переліком учасників. Водночас, непересічний таланти ядра організації (В. Підмогильного, Б. Антоненка-Давидовича, Г. Косинки, Є. Плужника) не ставиться під сумнів вже понад 20 років. Першим кроком на шляху до осмислення цих письменників

як творчого об'єднання стала монографія О. Дмитренко «Літературний дискурс «Ланки»—МАРСу першої третини ХХ століття», яка відкрила широкі перспективи опрацювання цієї теми і, зокрема, потребу дослідити спільність мистецько-естетичних шукань, яку авторка монографії ігнорує чи свідомо заперечує. З'ясування цього питання загострене тим фактом, що «Ланка»—МАРС не мала власного друкованого органу і не переймалася публікацією маніфестів, резолюцій чи відозв, тому сучасним дослідникам доводиться почасти мати справу зі спогадами, що не позбавлені суб'єктивності, а почасти — вдаватися до операцій синтезу та аналізу.

Поставлене завдання можна реалізовувати у різних перспективах, зокрема, у межах цього дослідження видається цікавим розглянути проблему «Письменники «Ланки» та масова література», спробувавши віднайти якомога більше аспектів теми. У зв'язку з цим варто нагадати про різне трактування терміну «масова література»: 1) пов'язане із популярністю; 2) із комерційною привабливістю; 3) з ідеологією. У першому випадку термін має цілком соціологічне наповнення і характеризує не так структуру тексту, як його соціальне функціонування у загальній системі текстів, що складають певну культуру. Таке трактування пропонує Ю. Лотман у статті «Масова література як історико-культурна проблема», характеризуючи предмет дослідження за двома протирічними ознаками: репрезентування значно розповсюдженішої частини літератури та одночасне випадання з естетичних норм певного суспільства [8]. Друге тлумачення терміну значною мірою апелює до структури тексту, яку характеризують як набір стандартних оповідних блоків, обкатаних кліше, оскільки авторська установка обов'язково визначається принципом відповідності очікуванням аудиторії, а не спробою самостійного й незалежного осягнення світу [4]. Третє переконує, що масова література й культура в цілому є інструментом здобуття згоди між панівними та підпорядкованими групами суспільства. Для пропонованого дослідження ефективним видається залучити на різних етапах усі згадані трактування.

Почнімо з найочевиднішого: твори письменників, що склали ядро «Ланки», написані за часів існування організації, не

були масовою літературою в жодному з трактувань. Однак саме масова література була тим чинником подразнення, що спонукав В. Підмогильного, Г. Косинку, Є. Плужника рухатися в особному від літератури 20-х років напрямку. Дитинство цих авторів зазнало значного впливу масової літератури, доступної для осіб демократичного походження як інтелектуально, так і фінансово. Батько Г. Косинки буквально відривав від своїх вантажницьких заробітків злотий, щоб купити синові дешеві серійні видання (ймовірно, комікси) про Шерлока Холмса, Ната Пінкертон та Бову Королевича. У «Автобіографії» 1925 року письменник виказує своє подвійне ставлення до цієї літератури, називаючи її «мотлохом» і водночас ретельно зберігаючи її як свідка його «дитячої любові до слова, до освіти» [6, 24]. Ті самі Пінкертони панували й над уявою учня реального училища В. Підмогильного, що й свої перші оповідання для шкільного журналу підписував характерно — «Лорд Лістер» [7, 329]. Є. Плужник у шкільні роки не був охочим до читання, однак надміру цікавився кіно, яке, за спогадами сучасників, відповідало вимогам масової культури. Все це сформувало певний імунітет і, можливо, асоціативно масова література пов'язувалася ланчанами з чимось на зразок інфантилізму. Принаймні, можна достеменно твердити, що письменники «Ланки» не підтримували намагань оновити українське мистецтво слова засобами, напрацьованими масовою літературою. Можна нагадати творчі пошуки Ю. Яновського, М. Йогансена, О. Слісаренка, Ю. Смолича та інших, що вагому роль у побудові власних творів відводили інтризі, таємниці, омані та впізнаванню. Саме в цей час українська література освоює пригодницький, детективний, фантастичний жанри. Натомість провідні прозаїки «Ланки» принципово і послідовно утримуються в колі тяжіння психологічної літератури. Найпереконливіше про це говорить сам В. Підмогильний у передмові до збірки «Проблема хліба», що в завуальованій формі була відповіддю «професорам... і тим їхнім молодим учням», що обгрунтовували потребу залучення розважальних прийомів: «І цей мій обов'язок доповнити себе серйозністю в письменстві має виявитись насамперед в одкиданні сюжету. Ох, цей хвальний сюжет і не менше славетна фабула! Чи не в катастрофічному

прагненні сучасного читача до легкотравності й забавності бере свої коріння ця непевна пара? Його рація. І читач може бути певен, що його вимоги задовольнять — він споживач, він купує... Я не можу визнати рації тим письменника, що свої шукання кінчають на фабульних цукерках, — однословно, я боюся, щоб уся наша література не почала бити в один фабульно-сюжетний барабан» [10, 754]. Як бачимо, В. Підмогильний трактує масову літературу як тексти певної структурної будови, що призначені створювати читацький попит. Попри те, що письменник не називає прізвищ, серед його опонентів, а отже й творців масової літератури, у його розумінні, вгадуються О. Слісаренко та М. Хвильовий (на підставі його роману «Іраїда»). Ствердження В. Підмогильного, що сам він ніколи не писатиме ні фабульних, ні сюжетних творів, доведене його практикою: як відомо, його роман «Місто» за первісним задумом мав бути комедійним кіносценарієм. Зважаючи на тодішню кінопрактику, можна передбачати, що твір мав би мати саме ті характеристики, які письменник заперечив у передмові, однак побачивши «свою цілковиту безпорадність на цьому зрадливому полі» [10, 765] чи незадовольнившись результатом, письменник використовує імпульс для написання роману, де подієвий сюжет є лише причинком для розвитку психологічного.

З інших позицій масову літературу розглядає Б. Антоненко-Давидович, чий літературні репортажі містять надзвичайно цінний матеріал для вивчення тогочасного літературного життя. Цей прозаїк наповнює поняття «масова» соціологічним змістом: «...наш сучасний письменник ... ще не є масовий письменник, розуміючи це «масовий» у відсотковому відношенні до людності України. Його читають і знають тільки певні читацькі кола...» [1, 78]. Попри певні песимістичні зауваги про те, що кількісно письменники переважають своїх читачів, чи що український письменник, виступаючи перед провінційною аудиторією, має справу з 90% слухачів, що «зрону нічого не читали з його творів і нічого взагалі про нього не чули» [1, 72], з репортажів випливає, що такими масовими письменниками були М. Терещенко, Г. Косяченко, натомість проза В. Підмогильного наштовхується на прагнення аудиторією легкотравності.

Соціологічний підхід Б. Антоненка-Давидовича підштовхує накреслити літературну структуру тогочасної доби, як це пропонує робити Ю. Лотман, що дозволить чіткіше уявити погляди письменників «Ланки» на літературу та власне місце у літературному процесі. Нагадаємо, що Ю. Лотман, ствержував, що «масова література» визначає ставлення того чи іншого колективу до певної групи текстів, при цьому хоч висока література й не визнає масову, вони складають у певному сенсі єдине ціле, і кожен «високий» поет має своєрідного двійника у «масовій». Таким чином, можна накреслити такі опозиції: В. Підмогильний — М. Хвильовий, Є. Плужник і Т. Осьмачка — В. Сосюра, Б. Антоненко-Давидович — О. Вишня. Якщо стосунки першої пари вже звично характеризувати як опонентські, то інші потребують уточнення. «Масовість» В. Сосюри засвідчують і гасла «Молоді поети, ососюртеся!» і спогади: «...Він ходив по київських вулицях, оточений гуртом початківців та своїх шанувальників, слухав кустарні спроби численних безіменних поетів, що перли на Парнас, читав тут же свої вірші, швидко зближаючись з незнайомими досі людьми й стаючи для них просто «Володею» [2, 182]. У описі прозаїка Сосюра, як ніхто інший, відповідає Лотмановому визначенню «двійника»: «Це фігура висока і анекдотична одночасно. Поет і п'яниця... він своєю творчістю, як і своєю поведінкою, і стверджував, і пародіював норми високої поезії» [8, 385]. Що ж до опозиції в «Ланці», то відомою є приказка Є. Плужника щодо віршів початківців: «Дрян', конечно, стишки, но всё же лучше, чем у Сосюры», а у творчості Т. Осьмачки є гротескне оповідання «Психічна розрядка», яке виказує, що своїм антиподом автор теж бачив саме «неповторного Володю». Третя опозиція засвідчена рецензією Б. Антоненка-Давидовича на твори О. Вишні: констатуючи широку популярність гумориста, рецензент пов'язує її із закоріненістю у сільській тематиці, однак закидає О. Вишні зведення її до примітивності і перенесенні цієї примітивності і в фейлетони іншої тематики, формуючи власне літературне обличчя й ціле явище «Вишніянство», що перетворюють «Вишневі усмішки» на «Вишневі гримаси» і культивують читача низького культурного рівня. Тому рецензент пов'язує творчість

Остапа Вишні з традиціями малоросійства і закликає звільнитися від них.

Досить несподіваний висновок, що письменники «Ланки» свої уявлення про масову літературу пов'язували саме з письменниками найпотужнішого і естетично найзначимішого об'єднання того часу, можна коментувати, посилаючись на своєрідність доби. Адже саме в цей час і відбувалося розшарування української літератури, а цей процес, як стверджують дослідники, неминуче супроводжується кардинальними змінами у самоусвідомленні письменників, в уявленнях про функції літератури й значення її для суспільства, що виливається у боротьбу між літературними організаціями — оголошенні певних словесних зразків і практик масовими, розважальними на протигагу серйозній літературі [12, 47–55].

Останнім часом у літературознавстві побутує думка про цілеспрямоване й послідовне відтворення масовою літературою панівної ідеології. Письменників «Ланки» аж до репресій називали попутниками, однак остання перед арештом збірка Б. Антоненка-Давидовича «Паротяг Ч-273», що засвідчує намагання письменника пристосуватися й вижити, дає можливість відстежити, наскільки раціонально розглядати соціалістичний реалізм в контексті масової культури як інструмента для здобуття згоди між домінуючою меншістю та підкореною більшістю. У такому ракурсі розглядає соцреалізм дослідниця радянської драматургії Т. Свєрбілова[11].

Отже, пишучи оповідання для збірки «Паротяг Ч-273», Б. Антоненко-Давидович підкорює матеріал принципу відповідності очікуванням ідеологічно заангажованої аудиторії, зображаючи за указкою В. Коряка: «1) новий побут і нові люди, що будують на руїні старого; 2) світ трудових процесів і техніки... 7) неоспіваний досі пролетаріат» [5, 2]. Ідеалізовані образи робітників, що творять соціальну утопію, — центральні для оповідань «Паротяг Ч-273», «Гаврило Семенович Денисенко», «Брати Сатани», а серед зображених подій частими стають мітинги і збори. Особливу функціональну роль у тексті виконує промова героя, яка стає засобом агітації: «Ми перемогли на незлічених фронтах нашого озброєного ворога й почали будувати

наше мирне, творче, трудове життя. Своїми руками ми будемо соціалізм і наша соціалістична країна стала за батьківщину всьому світовому пролетаріатові» [3, 10]. Як і належить текстам масової літератури, оповідання замовчують і оминають драматизм, невизначеність, сповнюючи твори піднесеним і героїчним, що, безумовно, стосується робітників, будівничих нового ладу, та воїнів-червоноармійців. Підкреслюється роль пролетаріату не лише у розбудові держави, але й у боротьбі за неї. Головною сюжетною схемою є ідея жертви заради революції, яка повторюється у різних варіаціях. Тому мовлення і думки героїв сповнені пафосом і риторикою, без жодного натяку на природну слабкість людини. З особливим пієтетом зображається техніка, зокрема паротяги, що одухотворюються: «Йому кортіло глянути ще раз на цю слухняну, рідну машину, яка ось зараз покалічиться в кругу, щоб своїми ранами врятувати решту п'ять паротягів від денікінських рук» [3, 8], «старі й молоді любовно оглядають кожну гайку, кожний гвинтик, і в їхніх очах світиться любов і перемога» [3, 12], «Каплуненко ніжно пестив долонею його металеві поручні... і здавалось йому, немов допіру він зустрів старого вірного друга і згадали вони вдвох минувшину» [3, 12–13]. Натомість, «перелякана буржуазія» зображена мізерною й жалюгідною, невартою жодного розуміння чи уваги. І хоч оповідь в оповіданнях ведеться від всезнаючого автора, однак його позицію не можна назвати безсторонньою, оскільки іншої, протилежної позиції у творах не представлено. Збірка «Паротяг Ч-273» мала чітко виконати ідеологічну настанову: створити героїчний образ пролетаріату задля підтримки оптимізму та натхнення на виробничі подвиги. Тому, ймовірно, справедливо говорити про те, що оскільки важливим орієнтиром соцреалізму було не індивідуальне осягнення світу, а буття механізмом втілення ідеологічних настанов, можна говорити про його включеність у контекст масової літератури, що може мати таке ж значення. Що ж до оцінки автором подібної практики, промовистим є той факт, що у своїх спогадах про власний творчий шлях він оминає її згадкою, викреслюючи із доробку.

Отже, трактування письменниками «Ланки»—МАРСу сутності масової літератури мають два вектори: В. Підмогильний

розглядав її як твори розважального характеру, а Б. Антоненко-Давидович надавав терміну соціологічного наповнення. Провідні письменники об'єднання демонструють послідовне відмежування від засобів, характерних для масової літератури як комерційного проекту і для панівних на той час мистецьких практик, аж до періоду ідеологічного тиску.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоненко-Давидович Б. Землею Українською / Б. Антоненко-Давидович. — К., 1930. — 255 с.
2. Антоненко-Давидович Б. Неповторний Володя / Б. Антоненко-Давидович // Антоненко-Давидович Б. Здалека й зблизка: Літературні силуети й критичні нариси. — К.: Радянський письменник, 1969. — С. 174–185.
3. Антоненко-Давидович Б. Паротяг Ч-273 / Б. Антоненко-Давидович. — Х.: Молодий більшовик, 1933. — 120 с.
4. Зверев А. Что такое «массовая литература»? // Лики массовой литературы в США. — М., 1991. — С. 33–34.
5. Коряк В. Літературний рік / В. Коряк // Нар. Учитель. — 1926. — № 45 (97). — С. 2.
6. Косинка Г. Автобіографія / Г. Косинка // Гармонія. Оповідання. Публіцистика. Спогади про Григорія Косинку / Г. Косинка; упоряд. Т. Мороз-Стрілець. — К.: Дніпро, 1988. — С. 21–30.
7. Лебідь Ан., Рильський М. За 25 літ: Літературна хрестоматія. — К.: Час, 1926. — 536 с.
8. Лотман Ю. Массовая литература как историко-культурная проблема / Ю. Лотман // Лотман Ю. Избранные статьи: В 3 т. — Таллинн: Александра, 1993. — Т. 3. — С. 380–389.
9. Мельник В. Суворий аналітик доби / В. Мельник. — К.: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, 1994. — 318 с.
10. Підмогильний В. Оповідання. Повість. Романи / В. Підмогильний. — К.: Наукова думка, 1991. — 793 с.
11. Свербілова Т. П'єси О. Корнійчука 30-х рр. з погляду масової культури («Загибель ескадри», «Платон Кречет») / Т. Свербілова // Слово і час. — 2007. — № 12. — С. 34–48.
12. Таранова А. Стратегії сприйняття масової літератури в сучасному літературознавстві / А. Таранова // Вісник Львівського університету. Серія філол. — 2008. — Вип. 44, ч. 2. — С. 47–55.